
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Aluja Gasull, Paula. *Els orígens de la protecció dels “niños titiriteros” a Espanya : la intervenció de l'Estat en la pàtria potestat (1873-1906)..* Treball de Final de Grau (Universitat Autònoma de Barcelona), 2026 (Relacions laborals). 52 pàg.

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/331839>

under the terms of the license.

**ELS ORÍGENS DE LA PROTECCIÓ DELS “NIÑOS
TITIRITEROS” A ESPANYA:
LA INTERVENCIÓ DE L’ESTAT EN LA PÀTRIA POTESTAT (1873 - 1906)**

Paula Aluja Gasull

Olga Paz Torres

Grau en Relacions Laborals

Facultat de Dret

Data de lliurament:

AGRAÏMENTS

Primer de tot, agrair a la meva tutora i coordinadora del doble grau, l'**Olga Paz**, per haver-me acompanyat durant aquests mesos i haver-me guiat amb aquest projecte, però, sobretot, la seva tasca de gestió i suport constant durant la carrera; la teva implicació ha suposat molt i el temps que ens has dedicat sempre ens ha ajudat a avançar durant tot aquest recorregut acadèmic, de nou, gràcies.

Donar les gràcies ara a tots aquells que m'heu acompanyat durant aquests cinc anys, perquè sense tots vosaltres, ara no estaria aquí.

A la **meva família**, primer de tot, perquè heu sigut el meu motor, heu cregut en mi sempre i m'heu animat a fer-ho jo també. Hi heu sigut en cada passa d'aquest camí, fent sacrificis que no sé ni sabré mai com agrair-vos, i, especialment, quan no ser a casa es va fer una mica més dur. Gràcies per donar-me la força necessària per no deixar-ho tot i per recordar-me que, malgrat les dificultats, havia de continuar endavant.

Als **meus avis**. Als que avui m'acompanyen i em fan costat, que estan tan orgullosos de mi, i als que ja no hi són. Gràcies per haver sigut l'inici de tot, fa uns anys m'animaven a començar aquest camí, i avui l'acabo amb aquest treball. La vostra memòria ha sigut una guia constant durant aquesta etapa, i sé que també esteu orgullosos de veure'm arribar fins aquí.

A les **meves germanes**, pel suport incondicional i per ser les millors companyes de vida que podria tenir. Saber que sempre hi sou fa que qualsevol cosa sigui més fàcil de fer.

A la **Lara** i a la **Lucía**, per haver convertit el nostre espai en una llar. Gràcies per la paciència que heu tingut sempre i per fer que el dia a dia hagi estat molt més fàcil.

A les **meves amigues de la carrera**, per ser el millor que m'emporto i per haver fet d'aquests cinc anys una experiència una mica més lleugera. Sense vosaltres, res de tot això hauria estat igual.

I finalment, als **meus amics de Reus**, els de tota la vida. Gràcies per ser el lloc on sempre tornar i sentir-me a casa, per recordar-me qui soc i el que valc, passi el que passi.

A tots vosaltres, gràcies per tancar aquest capítol amb mi, no podria haver estat més ben acompanyada.

RESUM I PARAULES CLAU

Aquest treball de final de grau analitza l'evolució legislativa de la protecció del menor en l'àmbit dels espectacles públics a Espanya durant el segle XIX, prenent com a eix central la Llei de 26 de juliol de 1878 sobre treballs perillosos dels nens. Partint de la fita que va suposar la Llei Benot de 1873, la investigació se centra en l'estudi dels Diaris de Sessions del Congrés per identificar el debat parlamentari i l'impacte de l'aprovació de la llei.

El nucli del treball es basa a veure com el debat parlamentari va reflectir, o no, la necessitat d'una intervenció estatal per raons d'higiene, educació i moralitat, i la resistència basada en la defensa de la pàtria potestat i l'economia familiar. A través de l'anàlisi de l'època, s'examina com la norma de l'any 1878 va intentar erradicar l'explotació en exercicis acrobàtics i exhibicions perilloses i què va succeir en altres països europeus.

Finalment, l'estudi avalua l'impacte real de la llei davant la mancança de mecanismes d'inspecció i estableix una breu comparativa amb la regulació actual de l'artista menor d'edat.

En conclusió, el treball demostra que la Llei de 1878 no només va ser una norma clau, que en un inici va passar desapercebuda per regular un àmbit molt específic, sinó el reflex d'una transformació profunda en la concepció jurídica de la infància a Espanya.

Paraules clau: Llei Benot, Llei de 1878, treball infantil, espectacles públics, debat parlamentari, història del dret, protecció de menors.

This thesis analyzes the legislative evolution of child protection within the scope of public entertainment in Spain during the 19th-century, focusing on the Law of July 26, 1878, on Dangerous Child Labor. Building upon the milestone set by the Benot Law of 1873, this research delves into the Parliamentary Records (Diarios de Sesiones) to identify the parliamentary debate and the impact of the law's approval.

The core of this work explores how parliamentary discussions reflected— or failed to reflect—the need for State intervention based on grounds of hygiene, education, and morality, as well as the resistance rooted in the defense of parental authority (*patria potestas*) and family economy. By analyzing the period, the study examines how the 1878 regulation attempted to eradicate exploitation in acrobatic performances and dangerous exhibitions, while also looking at contemporary developments in other European countries.

Finally, the study evaluates the actual impact of the law in the face of a lack of inspection mechanisms and establishes a brief comparison with current regulations for underage performers.

In conclusion, this thesis demonstrates that the 1878 Law was not only a key regulation—which initially went unnoticed due to its focus on a very specific field—, but a reflection of a profound transformation in the legal conception of childhood in Spain.

Keywords: Benot Law, 1878 Law, child labor, public entertainment, parliamentary debate, legal history, child protection.

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	9
1.1. Objecte d'estudi	9
1.2. Conceptes	10
1.3. Metodologia	10
1.4. Objectius del treball	11
2. EL CONTEXT: ESPANYA A LA PRIMERA REPÚBLICA	13
2.1. Situació socioeconòmica de la classe treballadora durant el segle XIX	13
2.2. La infància “invisible”: El treball en mines, fàbriques i espectacles públics	15
2.3. El precedent de la Llei Benot	18
3. L'ABSÈNCIA DE DEBAT PARLAMENTARI DE LA LLEI DE 26 DE JULIOL DE 1878 SOBRE TREBALLS PERILLOsos DELS NENS	21
3.1. El problema de la manca d'una Inspecció de Treball	21
3.2. Reacció de la patronal i de les famílies obreres	23
4. LA LLEI DE 26 DE JULIOL DE 1878 SOBRE TREBALLS PERILLOsos DELS NENS	25
4.1. Estructura i contingut principal de la norma	25
4.2. Innovacions jurídiques	26
4.3. El sistema sancionador	26
5. L'ELEMENT DISRUPTIU: LA INTERVENCIÓ EN LA PÀTRIA POTESTAT	29
5.1. El concepte de pàtria potestat al segle XIX	29
5.2. L'article 1.4. de la Llei de 1878: La suspensió de la potestat com a mesura de protecció	30
6. DRET COMPARAT: ESPANYA DAVANT L'EUROPA INDUSTRIALITZADA	33
6.1. Gran Bretanya	33
6.2. Alemanya	34
6.3. Itàlia	35
6.4. Estudi comparatiu de les sancions	36
7. REGULACIÓ ACTUAL A ESPANYA	39
7.1. Evolució cap a la Llei Dato de 1900: Unificació de la protecció de dones i nens	39
7.2. L'autorització excepcional de l'Estatut dels Treballadors (art. 6.4.)	40
7.3. Protecció integral del segle XXI: Breu menció a la Llei Orgànica 8/2021, de 4 de juny, de protecció integral a la infància i l'adolescència davant la violència	40
8. CONCLUSIONS	43
9. BIBLIOGRAFIA	45

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Objecte d'estudi

L'elecció d'aquest tema ve de la necessitat d'entendre quines són les arrels de la nostra protecció actual. Em vaig fixar en un dels col·lectius més invisibles de la història: els nens titellaires. Sovint, el dret sembla que hagi evolucionat de manera simple, però jo volia investigar com hi ha una realitat de patiment humà darrere de cada article de la llei, fins i tot d'aquelles lleis que a simple vista semblen més insignificants.

Em vaig interessar per analitzar el moment en què la societat espanyola del segle XIX va decidir que la pàtria potestat no podia ser una excusa per permetre l'explotació extrema. Així mateix, volia recuperar la veu d'aquells menors i analitzar com l'actual Estatut dels Treballadors és el resultat d'un segle i mig de lluita per la dignitat humana i la protecció de la infància davant els abusos del sistema productiu.

L'objectiu d'aquest treball és analitzar la història i la llei del naixement de la protecció dels treballs perillosos dels menors a Espanya. Em vaig centrar en la transició legislativa entre la Llei Benot de 1873 i la Llei de 26 de juliol de 1878, específica en la matèria. L'estudi no es limita a una interpretació normativa, sinó que es pretén explorar la realitat socioeconòmica d'una infància invisible que operava en condicions de perillositat extrema en mines, fàbriques i, especialment, en espectacles públics.

La recerca se centra a analitzar com conceptes com la mendicitat encoberta o l'explotació dels anomenats “niños titiriteros” van actuar com a detonants morals que van forçar l'Estat a intervenir en l'esfera privada familiar. Aquesta intervenció representa un punt d'inflexió fonamental: el moment en què el legislador espanyol comença a qüestionar l'absolutisme de la pàtria potestat i la llibertat de mercat en favor d'un concepte superior de “protecció moral i física” del menor.

Aquesta anàlisi s'enriqueix amb una perspectiva de dret comparat, contrastant la resposta legislativa espanyola amb la de països amb un desenvolupament industrial més avançat, com Gran Bretanya, Alemanya i Itàlia. Aquest estudi comparatiu permet valorar la singularitat de la norma de 1878, especialment pel que fa a la severitat de les represàlies civils, com la privació de la pàtria potestat.

El treball també examina la bretxa entre la lletra de la llei i la seva eficàcia real en una època en què no hi havia una inspecció de treball i la resistència de les patronals i la precària economia de les famílies obreres feien del treball infantil una peça estructural del sistema productiu.

Finalment, l'estudi connecta aquest precedent de la legislació social amb la regulació actual de l'Estatut dels Treballadors, oferint una visió evolutiva de com el dret laboral ha canviat la regulació limitant els abusos i garantint la llibertat i la dignitat dels menors.

1.2. Conceptes

La qüestió social. Es refereix al conjunt de problemes polítics, econòmics i morals que genera la Revolució Industrial: pobresa extrema i falta de drets. La Llei Benot és la primera resposta de l'Estat espanyol a aquesta qüestió.¹

Niños titiriteros. Més enllà de les mines, aquest concepte és fonamental per la Llei de 1878. Es referia a aquells menors d'edat explotats en companyies ambulants, d'acrobàcies o mendicitat encoberta. Va ser el detonant de la llei perquè, a diferència del què passava en les fàbriques, aquests nens eren visibles a l'espai públic, causant un gran escàndol moral en la burgesia.²

Mendicitat encoberta. Estrictament relacionada amb l'anterior, es referia a l'ús de nens en espectacles o vendes ambulants que, en realitat, buscaven la caritat pública. La Llei de 1878 intenta prohibir aquestes activitats, no només per protegir el nen, sinó per “netejar” els carrers de la imatge de la misèria infantil.³

Pàtria potestat. Es considerava un dret quasi absolut dels pares sobre els fills, incloent-hi el dret a fer-los treballar.

Intervencionisme. La idea nova que l'Estat començava a adoptar de protegir al menor, fins i tot limitant el poder de la família, per garantir la salut i l'educació.

1.3. Metodologia

Per poder assolir els objectius d'aquest treball, s'ha optat per una metodologia que combina la història i el dret. Així doncs, es basa, en primer lloc, en l'anàlisi de fonts primàries i secundàries per entendre el context socioeconòmic de l'època i, en segon lloc, en un estudi normatiu de la Llei Benot i de la Llei de 26 de juliol de 1878 per tal d'identificar-ne les innovacions jurídiques i el sistema de sancions.

A més, per saber quines innovacions jurídiques i sistema de sancions introduïen aquestes lleis, s'ha procedit a l'estudi comparatiu de solucions jurídiques espanyoles i les què es feien a la Gran Bretanya, Alemanya i Itàlia durant el segle XIX, especialment quan es tractava de la intervenció sobre la pàtria potestat.

¹ Cortazzo, I. (1998). *¿Qué es esto de la cuestión social y de la exclusión social?* Última década, (9), 4.

² Salazar, M. C. (1999). *Qué rico ser famoso, pero... y mis derechos?* Repositorio UPTC.

³ Díez Revilla, D. M. (2009). *La mendicidad infantil*. En la calle.

Aquesta anàlisi es complementa amb una investigació documental de fonts primàries, com el buidatge dels Diaris de Sessions de les Corts de l'època⁴. No obstant això, es va constatar durant la realització del treball, l'absència d'un debat parlamentari llarg sobre la Llei de 1878, silenci que s'ha interpretat com una font d'informació rellevant sobre com es prioritzava la norma en un moment de crisi institucional.

Tot aquest treball s'ha fet seguint un mètode cronològic i evolutiu, des de la no regulació inicial fins a l'establiment de condicions de protecció, culminant en una comparació amb la legislació laboral vigent, en concret, amb l'article 6 de l'Estatut dels Treballadors.

Cal assenyalar que, tot i que en altres treballs de dret se sol demanar una anàlisi detallada de jurisprudència, en el present no s'incorpora el mínim de resolucions judicials generalment requerit. Això és perquè l'objectiu era fer una reconstrucció històrica i normativa a partir de fonts legislatives i parlamentàries, especialment els Diaris de Sessions. En aquest sentit, l'absència d'anàlisi jurisprudencial no és una mancança, sinó una decisió conscient i coherent amb l'enfocament historiogràfic i jurídico-dogmàtic, que busca entendre l'origen, evolució i fonamentació de la regulació, més que no pas la seva aplicació pràctica posterior.

1.4. Objectius del treball

L'objectiu general d'aquesta investigació és analitzar el procés de consolidació de la legislació social a Espanya durant el segle XIX, posant el focus en la transició normativa des de la Llei Benot de 1873 fins a la Llei de 26 de juliol de 1878 sobre treballs perillosos dels menors. La intenció és entendre com la protecció dels infants es va convertir en el primer pas de l'Estat per intervenir en les relacions laborals.

Per aconseguir-ho, es proposen els següents objectius específics:

- Descriure la realitat de la “infància invisible” de l'època, sobretot pel que fa als nens i nenes titellaires i a la mendicitat encoberta. Això servirà per entendre el component moral que va impulsar la reforma legislativa.
- Estudiar la primera temptativa de regulació del treball infantil a Espanya (Llei Benot 1873), inclosos els seus continguts i per què no va ser gaire efectiva.
- Examinar la paradoxa de l'absència de debat parlamentari davant una norma que introduïa mesures altament intervencionistes, com la privació de la pàtria potestat en casos d'explotació de menors.

⁴ Accés directe a: https://app.congreso.es/est_sesiones/

- Contrastar el model de protecció espanyol de 1878 amb les legislacions de la Gran Bretanya, Alemanya i Itàlia, i veure quines diferències hi havia en termes jurídics en relació amb l'autoritat dels pares i el control de l'explotació dels infants en actes artístics.
- Investigar si hi va haver problemes d'aplicabilitat de la llei derivats de l'absència d'un cos d'Inspecció de Treball i de la resistència econòmica de les patronals i les famílies obreres.
- Contrastar els orígens de la protecció del menor amb l'actual regulació de l'Estatut dels Treballadors per valorar el canvi de paradigma des de la simple limitació de l'abús fins a la prohibició absoluta del treball infantil com a dret fonamental.

Així doncs, la recerca parteix de la següent hipòtesi inicial:

“La Llei de 1878 va suposar el naixement de l'intervencionisme estatal a Espanya en prioritzar la protecció del menor al dret absolut de la pàtria potestat. A diferència del model industrial europeu, que se centrava en el control horari, la norma espanyola va prioritzar una funció moralitzadora sobre els espectacles públics, tot i que la seva eficàcia va quedar anul·lada per la manca d'una Inspecció de Treball”.

2. EL CONTEXT: ESPANYA A LA PRIMERA REPÚBLICA

2.1. Situació socioeconòmica de la classe treballadora durant el segle XIX

El context de la Primera República i el posterior impuls reformista s'han d'interpretar des de la mentalitat predominant entre el segle XVIII i principis del XIX, en la qual la infància encara no gaudia d'una identitat pròpia. Autors com Cowen (2005) posen de manifest que els menors eren entesos com a “*adults en miniatura*”, un concepte que els reduïa a éssers encara per acabar de formar i que es trobaven sota el domini gairebé absolut de la figura paterna, però que, contradictòriament, no els impedia dur a terme tasques d'adults, com la de treballar⁵. Aquesta consideració de l'infant com un actiu propietat de la família, va permetre que el sistema industrial els integrés en la producció de manera immediata, sense que sorgissin, en un primer moment, dubtes ètics significatius sobre la seva explotació.

Malgrat que el discurs que mantenia l'Estat manifestava una teòrica inquietud sobre com l'explotació primerenca dels menors frenava el capital humà, la industrialització espanyola va seguir una direcció oposada i no responia a aquest discurs. En comparació amb el marc regulador que ja emergia a Europa, el retard industrial a Espanya va agreujar la precarietat de les classes treballadores. En aquest context, la feina dels infants es va convertir en un pilar indispensable per a la subsistència de la llar, atès que els sous insuficients i les dures condicions laborals obligaven les famílies a recórrer a l'ocupació infantil per poder sobreviure.

Seguint els paràmetres de l'Organització Internacional del Treball (OIT), podem identificar el treball infantil com qualsevol ocupació que interfereixi la formació acadèmica o perjudiqui l'evolució integral— física i ètica— del menor⁶. En el context espanyol, a la fi del segle XIX, la visibilitat d'aquesta explotació va actuar com un catalitzador de les primeres reformes i de l'intervencionisme de l'Estat. Aquest gir polític va sorgir en constatar-se que el model capitalista d'aquell moment prioritzava els guanys de la patronal mitjançant el deteriorament de les condicions de vida de la classe obrera.

Aquesta degradació del menor d'edat assolí el seu punt més crític en l'àmbit dels espectacles públics, circs i teatres. En aquest sector, els nens patien una mena de “moderna esclavitud tolerada”:

“Del tren a las fondas, de éstas a los salones de espectáculos; siempre están acompañados de empresarios o sus representantes; viajan en gran parte indocumentados; suele ignorarse la forma,

⁵ Cowen, M. P. (2005). *Infancias porteñas. De la capital virreinal a la capital federal*. Tesis doctoral. Universidad Nacional de la Plata. https://sedici.unlp.edu.ar/bitstream/handle/10915/3054/Tomo_I.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁶ Organització Internacional del Treball (s.f.) *¿Qué es el trabajo infantil?* <https://www.ilo.org/es/temas-y-sectores/trabajo-infantil>

razón y derecho, en cuya virtud, estos explotadores disponen de niños a su antojo, sometidos a un estrecho régimen de opresión, tratados más bien como cosas, moderna esclavitud tolerada más de lo debido”⁷.

Resulta contradictori que la mateixa normativa del període facilités la impunitat de moltes irregularitats. Per exemple, les imprecisions de l'article 6 de la Llei sobre treballs de dones i nens, també coneguda com a Llei Dato de 1900, oferien a la patronal les rutes legals necessàries per eludir les multes per contractar nens petits. Aquesta realitat de menors desprotegits i fora del radar institucional, aquesta “infància invisible”, va ser la que va acabar precipitant una normativa molt més estricta i una fiscalització pública sobre els drets que la família exercia sobre els seus fills.

Fora de les fàbriques, la mendicitat vivia als carrers i configurava la manifestació més cruel del que realment era l'explotació de menors, una modalitat de treball irregular que impregnava la vida urbana a Europa i, especialment, a Espanya. Per aquelles figures polítiques de l'època, la mendicitat era la principal taca moral de la Restauració. A diferència del treball en fàbriques, que sovint es justificava amb l'excusa de l'ajuda domèstica, la mendicitat ja era vista com una espècie de malaltia social intolerable. En aquest context, l'Estat començava a desvincular al menor de la culpa, i es dirigia a aquest com a víctima directa de la corrupció dels seus tutors, que sovint eren els seus progenitors.

Sota aquest concepte de “mendicitat encoberta”, molts menors eren obligats a participar en tasques de l'espai públic. No per demanar caritat explícitament, sinó per comercialitzar objectes de poc valor, com flors o llumins, i per oferir breus actuacions en horaris nocturns. En aquest escenari es plantejava un perill físic evident, però més enllà d'aquest, les autoritats de l'època parlaven de “corrupció moral”⁸. El fet que l'infant creixés al carrer, al marge de l'escolarització, era vist com una font per l'adquisició de conductes desviades o vicis.

Per al legislador del segle XIX, la mendicitat revestia una gravetat extrema deguda, principalment, a la percepció del trencament del contracte social i a l'abús del menor. Des d'una òptica de defensa, es considerava que l'infant que es formava mendicant estava predestinat a delinquir, a esdevenir un adult improductiu, i per tant la intervenció de l'Estat es veia justificada no només per caritat cap a aquests, sinó per garantir el progrés nacional. A aquest conflicte s'hi afegia la mercantilització de la infància, especialment visible en el tràfic de menors que es vinculava de forma directa a espectacles ambulants i titellaires, on els nens eren utilitzats com a una mercaderia llogada per explotar la seva vulnerabilitat.

⁷ Adsuar Moreno, J. (1916). *El niño en la industria. Condiciones en que trabaja. Medidas de protección existentes en España y cuáles deberían adoptarse para que esta protección fuera más efectiva*. Madrid, Imp. El Día, p.17.

⁸ Martínez Álvarez, O. (2012). *Justicia y protección de menores en la España del siglo XIX. La cárcel de jóvenes de Madrid y la casa de corrección de Barcelona*. Universitat de Barcelona. https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/109211/02.OMA_2de7.pdf?sequence=2

Aquesta degradació de la figura de l'infant va ser, doncs, el factor decisiu que va fracturar el dogma de la pàtria potestat, sota la premissa que aquells progenitors que convertien els seus fills en un objecte de lucre mitjançant la mendicitat perdien l'autoritat moral i el dret sobre la seva custòdia.

2.2. La infància “invisible”: El treball en mines, fàbriques i espectacles públics

Tal com suggereix Ruiz Rodrigo (2009), a finals del segle XIX a Espanya, l'estudi del treball infantil s'ha d'entendre combinant diferents punts de vista, tals com l'econòmic, el social i el mediàtic. En aquest període es va produir un canvi important en la manera de veure els infants. Ja no eren considerats només persones necessitades d'ajuda o caritat, sinó que passaven a ser vistos com a elements claus pel futur del país⁹.

Així, es va començar a pensar que la salut i l'educació dels nens era fonamental, perquè d'elles depenia el desenvolupament i la força de l'Estat en el futur.

Dins d'aquest escenari, l'evolució de la normativa social a Espanya— iniciada amb la temptativa de 1873 i afermada amb la Llei de 1878— s'entén com un mecanisme de l'Estat per salvaguardar la integritat i l'educació de qui havien de ser els ciutadans de l'endemà. Aquesta ingerència legislativa va trencar l'anomenada “triple conjunció” (Ruiz Rodrigo, 2009), que lligava els àmbits familiar, educatiu i productiu. S'acabava així amb una etapa on l'ocupació de menors era vista com un element beneficiós, una percepció que, fins aquell moment, havia sacrificat l'escolarització en favor d'una incorporació laboral massa primerenca, i començava a veure's com un incentiu a la delinqüència.

Aquesta onada reformista va assentar el principi que defensava que la salvaguarda dels drets de la infància havia de prevaldre sobre l'autonomia de la voluntat i la lliure contractació. En aquell moment, el debat al Parlament va deixar de ser una simple anàlisi sobre si els nens eren útils a les fàbriques, per passar a ser una qüestió de moralitat, era realment moral que el menor sense formació ni amb una edat decent treballés? L'Estat havia de garantir que un infant pogués créixer sa. Aquest canvi de mirada va ser el veritable naixement del dret laboral a Espanya, es va deixar d'entendre els treballadors com simples objectes de lloguer per començar a veure'ls com persones que el sector públic tenia el deure de protegir¹⁰.

Les primeres crítiques liberals contra el treball infantil van néixer d'una nova manera idealitzada de veure els menors. Es va començar a pensar que la infància havia de ser un espai protegit, un parèntesi on el creixement passés per davant de la realitat productiva per permetre'ls

⁹ Ruiz Rodrigo, C. (2009). *Trabajo infantil y educación. Algunas claves historiográficas y documentales*. Universidad de Valencia. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2964189.pdf>

¹⁰ Ruiz Rodrigo, C. (2013). *La fábrica o la escuela. Trabajo infantil y educación protectora en la España de los siglos XIX y XX*. Dykinson.

desenvolupar-se plenament i arribar a ser, en un futur, adults vertaderament productius. El gran repte dels reformadors era salvar i protegir als fills de les famílies de classes més pobres, per qui el sou del nen no era fàcil d'eludir, ja que contribuïa de manera crucial a l'economia familiar. L'objectiu era, per tant, el "rescat" d'aquesta infància obrera, una premissa ètica que, segons Santos Sacristán (2002:2), era fonamental en la seva concepció del valor intrínsec de l'ésser infantil¹¹.

Les autoritats educatives ja denunciaven a principis dels anys quaranta del segle XIX que la prematura iniciació laboral dels nens en les fàbriques era incompatible amb l'escolarització.

No tothom anteposava que els menors estudiessin a què treballessin, i encara menys si es tractava dels nens pobres de les classes subalternes. Tanmateix, algunes veus del liberalisme progressista, com Pascual Madoz (1846), intentaven conciliar ambdós conceptes. Madoz argumentava que el conflicte entre educació i treball ni tan sols hauria de ser vist com a tal:

"Es un error el creer que la industria se opone al desarrollo de la instrucción pública. En la edad en que los niños deben dedicarse a este importante ramo de la educación, apenas pueden prestar servicio alguno en las máquinas, ni en los talleres: y cuando adornados con la enseñanza primaria ofrezcan sus brazos a la industria, sus progresos serán más rápidos y más ventajosa su acción a el individuo mismo, a sus compañeros y a el principal"
(Madoz 1846: Tomo III 432)¹².

Hi havia, a més, una tercera postura. Concretament, la mantinguda per autors com De La Sagra (1840) i Monlau (1851), i fins i tot el pedagog Mariano Carderera (1858), que opinaven que el problema no era que els nens pobres no poguessin ser escolaritzats per culpa del treball, sinó que el contingut de la seva formació, en cas de tenir-la, no fos tècnic i/o professional, mancança que els feia molt més vulnerables als rigors i excessos de la industrialització¹³.

Tant De La Sagra com Monlau sostenien que la instrucció elemental de les classes populars no era, ni havia de ser, una alternativa emancipadora que alliberés als nens del taller i la fàbrica. Més aviat tot el contrari, l'educació que els economistes socials i higienistes desitjaven pels nens de les classes populars era eminentment professional i tècnica, no literària.

¹¹ Santos Sacristán, M. (2002). *Los malos tratos a la infancia: juristas reformadores y el debate sobre la patria potestad en el Código Civil español (1889-1936)*. Cuadernos de Historia Contemporánea. Vol. 24 209-232. <https://revistas.ucm.es/index.php/CHCO/article/download/CHCO0202110209A/6923>

¹² Es fa referència al Volum III del Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar, on Madoz analitza la relació entre la instrucció pública i el progrés industrial de l'època.

¹³ Iturralde Valls, M. (2014). *El trabajo infantil en la ciudad de Barcelona (1768-1856). Entre el Antiguo Régimen y la nueva sociedad industrial*. Universidad de Barcelona. https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/284223/MIV_TESIS.pdf?sequence=1

Entre els nens més pobres, la iniciació al treball “*debe comenzar lo más pronto posible*”, perquè en ella: “*encuentran los recursos y las cualidades que exige la carrera de actividad, de valor y perseverancia a que están destinados*” (Carderera 1858, Tomo IV, 586).

L’aprenentatge d’un ofici i la guia de la religió havien de ser, per als nens, un escut als adults. Els reformadors volien evitar que els més petits repetissin patrons o la vida desordenada que veien en els adults del seu entorn. La idea era recuperar una tradició: la de què el treball no fos una càrrega buida de sentit, sinó una escola on els infants aprenguessin el valor de l’esforç, la disciplina i trobessin el seu lloc en la societat.

Així doncs, el recorregut històric de la normativa sobre el treball infantil a Espanya va venir impulsat per l’intent de transformació profunda en la concepció de la infància. Els menors passaven de ser un recurs productiu amb un subjecte amb drets. Les tensions descrites fins al moment, entre aquells que optaven per apartar els infants del món laboral i els qui defensaven que la formació havia de ser tècnica i havia d’estar integrada al treball, no eren només disputes ideològiques, sinó el reflex d’una societat canviant, on el model econòmic i el model moral encara no havien trobat el seu punt d’equilibri.

El que sí que quedava clar des dels primers impulsos de reforma legislativa és que l’Estat no podia mantenir-se aliè a la sort dels menors treballadors. La triple conjunció referida a la família, l’educació i la producció, a la que s’ha fet referència anteriorment, que durant dècades havia legitimitat l’accés dels menors al món del treball a una edat massa jove, començava a dissoldre’s davant l’evidència dels seus costos humans. El legislador va prendre partida en considerar que la infància mereixia ser protegida, i aquesta protecció exigia límits que ni la necessitat econòmica de les famílies ni els interessos de l’ocupador podien saltar-se, o almenys no sense rebre’n un perjudici evident. De la mateixa manera havia de ser als cirques, ja que era un dels espais laborals menys visibles però més durs. A diferència del treball en mines o fàbriques, que almenys havia començat a generar debat públic, l’explotació en l’àmbit dels espectacles públics romania a l’ombra, emparada per l’espectacle i el talent, que a ulls de la societat era vist com un do natural que calia cultivar i, per tant, els menors solien veure’s com petits prodigis del món dels espectacles.

Els ocupadors del circ recorrien la Península Ibèrica incorporant nens i nenes en els seus viatges, fos per vincles familiars o mitjançant acords amb famílies pobres que cedien els seus fills a canvi d’una remuneració. Els infants, com és evident, actuaven en condicions de risc, ja fos amb exercicis d’equilibri a gran altura, números amb animals salvatges o acrobàcies que requerien un esforç físic desproporcionat per cossos tan petits. Les lesions eren freqüents, i la manca de qualsevol supervisió les convertia en seqüeles permanents¹⁴.

¹⁴ Abeleira Colao, M. (2017). *El trabajo de menores en espectáculos públicos*. Universidad CEU San Pablo. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=184597>

2.3. El precedent de la Llei Benot

Eduardo Benot (1822-1907) no només va ser un destacat intel·lectual, sinó un dels principals impulsors de la consciència social a Espanya al segle XIX. Militant del Partit Republicà, la seva carrera política es va consolidar el 1863, quan va obtenir l'acta de diputat a les Corts per Jerez de la Frontera, des d'on va defensar amb fermesa els ideals republicans i l'emancipació de les colònies¹⁵.

Tanmateix, el seu paper més rellevant va arribar amb la proclamació de la República Federal. El 8 de juny de 1873 va assumir la posició de ministre de Foment i va posar el seu pensament reformista al servei de la modernització social del país. Sota el seu impuls, es va aprovar la Llei de 24 de juliol de 1873, coneguda posteriorment com el primer gran precedent del reformisme social i del dret laboral a Espanya.

La norma va néixer en un context de forta inestabilitat política, però també d'intent de construcció d'un dret protector. Benot qüestionava l'absolutisme de la llibertat de contractació i defensava la necessitat que l'Estat intervingués per protegir la salut i l'educació dels menors treballadors. D'aquesta manera, el treball infantil deixava de ser concebut com una qüestió estrictament privada o familiar i passava a considerar-se un problema d'interès públic.

Durant la segona meitat del segle XIX, la tutela dels menors va transcendir l'àmbit laboral i es va convertir en un debat jurídic sobre els límits de la pàtria potestat i la intervenció estatal dins la família. Diversos juristes van començar a defensar que la legislació havia d'actuar davant de situacions de vulnerabilitat extrema, fins i tot amb la retirada de la pàtria potestat en casos de maltractaments, explotació mitjançant la mendicitat o la inducció a la criminalitat. Aquesta visió proteccionista, però, topava amb la realitat de moltes famílies obreres, que depenien econòmicament del salari infantil i sovint fomentaven el treball dels fills a les fàbriques. En aquest sentit, López Núñez (1992) criticava durament la passivitat dels progenitors i lamentava que, malgrat les nombroses mobilitzacions obreres de l'època, mai no s'hagués produït una "vaga de progenitors" destinada a alliberar els infants de les dures condicions del treball industrial¹⁶.

El principal gir conceptual de Benot consistia a deixar de considerar l'infant com una propietat paterna o una simple eina productiva i entendre'l com un subjecte mereixedor de protecció estatal. Aquest plantejament es va traduir en mesures concretes, com la prohibició del treball per als menors de deu anys i la limitació de la jornada laboral a cinc hores per als nens menors de tretze anys i les nenes menors de catorze.

¹⁵ Real Academia Española. *Eduardo Benot*. <https://www.rae.es/academico/eduardo-benot>

¹⁶ López Núñez, A. (1992) *Los inicios de la protección social a la infancia en España*, pàg. 138. CEPE Ciencias de la Educación Preescolar y Especial. ISBN: 84-7869-089-1

Aquesta reducció de la jornada anava íntimament vinculada a la innovació més ambiciosa de la llei: la connexió entre treball i educació. Convençut que l'escolarització era imprescindible per a l'emancipació de la classe obrera, Benot va establir l'obligatorietat d'un mínim de tres hores diàries d'instrucció i la creació d'escoles en aquells centres de producció amb més de vuitanta treballadors. La preocupació educativa de Benot no era nova, sinó que ja s'havia manifestat en la seva obra *Errores en materia de educación y de instrucción pública* (1862), considerada el fonament ideològic de la futura legislació.

Tanmateix, aquesta voluntat reformista va topar amb la realitat d'una Espanya sense prou recursos per garantir l'aplicació efectiva de la norma. Segons Ruiz Rodrigo (2009) i Martínez Peñas (2011), la llei va néixer amb el "pecat original" de no disposar d'un cos d'inspecció professionalitzat. L'article 8 atribuïa la vigilància del compliment als jurats mixtos i als jutges municipals, però aquests òrgans es van mostrar completament ineficaços davant la resistència patronal i la dependència econòmica de les famílies obreres.

En relació amb la importància de l'educació per al progrés social, John Rule (1986) afirmava que *"la capacitat de llegir i escriure és potencialment la més enriquidora pel que fa a la qualitat de vida i possiblement qualsevol societat ha d'assolir un determinat grau d'alfabetització abans que es pugui donar una modernització econòmica"*¹⁷. El mateix Eduardo Benot va resumir aquesta idea durant la presentació del projecte de llei amb les paraules següents:

*"En la gran sociedad humana todos ganan con la ganancia de cada uno y todos pierden con la deficiencia de una sola clase cualquiera de la sociedad. Cualquier negación de derechos es una especie de suicidio, porque en toda destrucción pierde la sociedad el usufructo de lo que hubieran producido las fuerzas destruidas, y, por el contrario, toda mejora es un aumento de las fuerzas sociales y, por consiguiente, del bienestar común"*¹⁸.

L'any 1873, data d'aprovació de la Llei Benot, va estar marcat per una profunda convulsió política. El govern republicà es va veure obligat a afrontar nombrosos desafiaments, començant per l'intent de cop d'estat del 28 d'abril de 1873, impulsat per sectors conservadors de la milícia de Madrid per frenar l'establiment d'una república federal. Tot i que Pi i Margall va aconseguir neutralitzar aquesta amenaça, l'estiu d'aquell any va estar caracteritzat per una situació de conflictivitat constant. En aquest context d'extrema fragilitat institucional, Eduardo Benot va impulsar la primera norma reguladora del treball a l'Estat espanyol.

¹⁷ Rule, J. (1986) *Clase obrera e industrialización. Historia social de la revolución industrial británica, 1750-1850*. Editorial Crítica. Historia del Mundo Moderno.

¹⁸ Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes (Sesión del 24 de julio de 1873), nº 48, apéndice 3. https://app.congreso.es/est_sesiones/

El projecte de llei va ser presentat a les Corts el 25 de juny de 1873 sota el títol *Proyecto de ley regularizando el trabajo en los talleres y la instrucción en las escuelas de los niños obreros de ambos sexos*.¹⁹ Encara que el dictamen de la Comissió de Foment va ser favorable, es va introduir una limitació important a l'article 4, restringint-ne l'aplicació als centres amb motors hidràulics o de vapor, característica habitual del reformisme social de l'època. Finalment, la llei va ser aprovada el 24 de juliol de 1873 amb 149 vots favorables, superant així els intents fracassats de 1855 i 1872. Tot i la seva transcendència històrica, la votació es va desenvolupar gairebé sense debat parlamentari, enmig d'un ordre del dia saturada de conflictes i qüestions socials.

La Llei Benot es considera un dels projectes legislatius més significatius de la Primera República²⁰. El seu objectiu central era protegir la infància i garantir l'accés dels menors a l'educació, partint de la idea que la ignorància i l'explotació infantil impedié el progrés de la societat. Encara que el seu àmbit d'aplicació es limitava als centres industrials i miners, la norma s'articulava al voltant de tres grans pilars: la protecció de la infància, la instrucció obligatòria i la creació dels jurats mixtos.

A diferència de projectes anteriors, que concebien aquests jurats com a òrgans de negociació col·lectiva, la Llei Benot els atribuïa principalment funcions inspectores. L'objectiu prioritari de Benot era vigilar les condicions del treball infantil més que regular els conflictes laborals generals, deixant el desenvolupament de la negociació col·lectiva a futures reformes que finalment no van prosperar a causa de la inestabilitat política²¹.

Malgrat la seva ambició, la manca d'aplicació efectiva constitueix l'aspecte més estudiat de la història d'aquesta llei. Diversos informes de la Comissió de Reformes Socials van confirmar que la norma va ser ignorada sistemàticament en determinats sectors i que, fins i tot, l'explotació infantil va augmentar després de la seva promulgació. La principal causa d'aquest fracàs va ser l'absència de mecanismes d'execució i de recursos institucionals capaços de garantir-ne el compliment real.

Tot i això, la Llei Benot va establir les bases de reformes posteriors. La Llei de 1878 sobre treballs perillosos va ampliar la protecció dels menors prohibint espectacles de risc i limitant la pàtria potestat en casos d'explotació. Més endavant, la Llei de 13 de març de 1900, impulsada per Eduardo Dato, va recuperar bona part del model horari i educatiu plantejat el 1873, encara que va reduir les sancions previstes per als patrons infractors respecte de la llei original de Benot.

¹⁹ Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes (Sesión del 24 de julio de 1873), nº 48, apéndice 3. https://app.congreso.es/est_sesiones/

²⁰ Martínez Peñas, L. (2011). *Los inicios de la legislación laboral española: La Ley Benot*. Universidad Rey Juan Carlos. Revista Aequitas: Estudios sobre historia, derecho e instituciones, (1), 25-70.

²¹ Lanceta Martínez, I. (2025). *La Ley Benot de 1873. Origen del derecho laboral en España*. Universitat Autònoma de Barcelona. Dipòsit digital de documents de la UAB.

3. L'ABSÈNCIA DE DEBAT PARLAMENTARI DE LA LLEI DE 26 DE JULIOL DE 1878 SOBRE TREBALLS PERILLOSOS DELS NENS

La tramitació parlamentària de la Llei de 26 de juliol de 1878 sobre treballs perillosos dels nens presenta una característica que, per ella mateixa, resulta reveladora: la pràctica inexistència de debat. El 25 de juny de 1878, quan el projecte de llei va ser sotmès a discussió a les Corts, cap diputat va demanar la paraula en contra. El text va passar a la discussió per articles i, sense que s'articulés cap esmena ni controvèrsia, els cinc articles van ser aprovats de manera consecutiva i gairebé automàtica. Posteriorment, la llei va ser remesa a la Comissió de Correcció d'Estil, on va rebre la revisió formal preceptiva i, finalment, va ser votada i aprovada de forma definitiva al Senat²².

Aquesta aparent facilitat d'aprovació no ha d'interpretar-se, tanmateix, com un senyal d'un consens ideològic profund respecte a la qüestió de la infància al circ. Més aviat al contrari. El silenci parlamentari al voltant d'una llei d'aquesta naturalesa reflecteix les dinàmiques pròpies d'un sistema polític en el qual les qüestions socials que no afectaven de forma directa a les figures polítiques quedaven sovint subordinades als equilibris del règim, mentre no suposés un canvi real no generava debat. En aquest sentit, l'absència de debat remet directament al precedent immediat de la Llei Benot de 1873, la qual, tot i la seva transcendència com a primera norma reguladora del treball infantil a Espanya, havia estat aprovada amb 149 vots a favor també sense debat parlamentari, enmig d'un ordre del dia que prioritzava la solució a la crisi permanent de la Primera República. El patró es repetia: les lleis de protecció de la infància o a la dona eren aprovades, però no deliberades, amb l'esperança que no tinguessin una transcendència real en el dia a dia de la societat.

Aquesta dinàmica no era casual. En un context de l'Espanya de la Restauració borbònica, on conservadors i liberals s'anaven alternant el poder, les reformes socials es donaven a poc a poc i amb comptagotes. No es feien perquè els polítics escoltessin el que passava al carrer, sinó que eren més aviat concessions calculades des de dalt per evitar revoltes, mantenir la calma i fer que la pressió popular no arribés mai a desbordar-los.²³ La protecció de la infància, en tant que la matèria no comprometia directament els interessos de les grans forces polítiques ni alterava l'equilibri de poder entre patronal i classe obrera de manera immediata, podia ser aprovada sense resistència, però precisament per això, també sense el compromís real que hauria generat un debat sostingut.

3.1. El problema de la manca d'una Inspecció de Treball

Cal tenir en compte en aquest context que la Llei de 1878 naixia ja marcada per la insuficiència estructural que havia condicionat el fracàs de la seva predecessora, la Llei Benot. Tal

²² Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes (Sesión del 25 de junio de 1878), nº 94 https://app.congreso.es/est_sesiones/

²³ Marín Arce, J.M. (1993). *El Partido Liberal en la crisis de la Restauración*. Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea. <https://revistas.uned.es/index.php/ETFEV/article/view/2869/2729>

com havia quedat demostrat, la manca d'un cos d'inspecció professionalitzat i la delegació del control en òrgans sense capacitat executiva real convertien la norma en una declaració d'intencions sense mecanismes d'aplicació efectiva. L'aprovació silenciosa de 1878 sembla, doncs, coherent amb la lògica de què una llei que no es debatia amb profunditat era també una llei que difícilment seria exigida amb rigor.

Aquest defecte estructural radicava en el fet que, fins ben entrat el segle XX, el control del compliment de la legislació social es basava en institucions voluntaristes. No va ser fins a la llei de 13 de març de 1900 que es van establir les "Juntas Locals de Reformes Socials", com a encarregades de vigilància, però aquests òrgans, a part que arribaven vint-i-dos anys més tard a l'aprovació de la llei sobre els treballs perillosos dels nens, encara eren clarament insuficients: disposaven de pocs membres per cobrir tota la vigilància, no tenien una jurisdicció realment executiva i mancaven de la capacitat sancionadora necessària. En el cas de la Llei de 1878, aquesta quedava directament fora de l'abast d'aquestes estructures institucionals en ser una llei reguladora d'un àmbit tan específic, confirmant que determinats col·lectius, com els nens titiriteros, romanien en els marges de qualsevol protecció pràctica de l'Estat.

Així doncs, el defecte principal en l'aprovació de la llei va ser l'estructura institucional. Mentre a principis del segle XIX a França i a la Gran Bretanya ja s'havia començat a professionalitzar la inspecció, a Espanya el primer cos d'agents amb capacitat sancionadora es va establir formalment mitjançant el Reial Decret de l'1 de març de 1906 que aprovava el "Reglament pel Servei de la Inspecció de Treball"²⁴. Per tant, fins aquella data, no existia una inspecció de treball organitzada ni procediments clars per denunciar i perseguir les infraccions de la Llei sobre Treballs Perillosos dels nens, i la llei operava sobre una simple voluntat de regular, però sense transcendència real²⁵.

Aquesta absència tampoc era accidental. En el context de la Restauració, patronals i treballadors compartien l'interès de mantenir la mà d'obra infantil, cadascú mirant pels seus propis interessos. La llei, per tant, era una espècie de pacte entre ambdues parts: se cedia a les pressions de l'opinió pública que considerava que la infància obrera embrutava la imatge de la societat i es calmava l'opinió pública, però sense alterar de veritat les condicions de l'explotació. El gest legislatiu servia per neutralitzar les crítiques, sense suposar un canvi real, de manera que, a l'hora de la veritat, ningú es veia afectat i, sobre el paper, tot quedava solucionat; les patronals no exercien una oposició intensa perquè sabien que, sense inspectors ni sancions reals, la llei seria paper mullat.

²⁴ Gaceta de Madrid, núm. 120, Gobernación, de 1 de Marzo, publicado el 4, rectificado el 9. *Real decreto aprobando el reglamento para el servicio de inspección del trabajo.* <https://www.boe.es/gazeta/dias/1912/04/29/pdfs/GMD-1912-120.pdf>

²⁵ Beltrán Pomares, B. (2016). *El nacimiento de la Inspección de Trabajo en 1906: Antecedentes y evolución legislativa posterior.* Universidad Miguel Hernández. <https://dspace.umh.es/bitstream/11000/3938/1/TFG%20Beltrán%20Pomares%20Belén.pdf>

El resultat va ser aquest, doncs, que la llei s'aprovés amb una facilitat incoherent amb l'entorn social. No hi va haver una oposició patronal intensa precisament perquè tothom sabia que no s'aplicaria de debò. Sense inspectors, sense sancions efectives i sense una administració local disposada a perseguir els infractors, la norma era, realment, paper mullat. La infància treballadora continuava exposada als mateixos perills d'abans, però amb la paradoxa que l'Estat acceptava que aquella situació era intolerable.

Va ser amb la creació de l'Institut de Reformes Socials el 1903, i especialment el desplegament d'una inspecció de treball a partir del Decret mencionat l'any 1906, que la regulació laboral dels menors va començar a tenir alguna traducció pràctica. Fins aleshores, la llei de 1878 quedava buida de contingut, limitant-se a ser un reflex de les limitacions que vivia l'estat liberal que legislava en aquell moment sense voler, ni tampoc poder, governar²⁶.

3.2. Reacció de la patronal i de les famílies obreres

Com era evident, la intervenció de l'Estat en la regulació del treball infantil no va deixar indiferent la patronal espanyola. Tal com assenyala Borràs Llop (1995), les discussions parlamentàries al voltant del projecte de llei sobre el treball dels infants i l'aprovació posterior de la llei de 1900 van generar un intens debat en el qual els empresaris no van tardar a fer-se sentir. El discurs patronal es va centrar en dos interessos principals: la reducció dels costos salarials i el subministrament d'una mà d'obra adaptada a les condicions de treball industrial²⁷.

Per entendre la posició de l'empresari, cal considerar el context econòmic de l'època. Les dades sobre salaris i pressupostos familiars de la segona meitat del segle XIX mostren que el jornal del cap de família era insuficient per fer front a les despeses domèstiques. Els salaris infantils no eren un ingrés extra, sinó una peça clau per al sosteniment del grup familiar.

Figures com Ferrán Alsina, director de la fàbrica tèxtil *Vapor Vell* de Sants, o Joan Sallarès i Pla, president del Gremi de Fabricants de Sabadell, van ser dels primers a intervenir en el debat. Sallarès va elaborar una defensa detallada del treball de dones i nens, on presentava pressupostos de famílies obreres per demostrar que, sense els ingressos complementaris dels fills, moltes llars quedarien abocades a la misèria. En qualsevol cas, si se suprimia el treball infantil moltes famílies quedarien condemnades a la pobresa.

La reacció patronal tenia un component mistificador. En invocar les dificultats de les famílies per justificar la necessitat del treball infantil, els empresaris defensaven un model de retribució salarial

²⁶ Sánchez Marín, A. L. (2014). *El Instituto de Reformas Sociales: origen, evolución y funcionamiento*. Revista crítica de Historia de las Relaciones Laborales y de la Política Social. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4897631.pdf>

²⁷ Borràs Llop, J. M. (1995) *Actitudes patronales ante la regulación del trabajo infantil en el transito del siglo XIX al XX. Salarios de subsistencia y economías domésticas*. Hispania. Revista española de historia, núm. 190.

que no cobria les necessitats bàsiques de la família treballadora. El discurs humanitari es basava en un interès econòmic directe, el de mantenir els costos de producció baixos gràcies a una mà d'obra mal retribuïda.

Així doncs, davant la regulació del treball infantil, la patronal posava de manifest una tensió de fons que anava més enllà del debat legislatiu. Hi havia una tensió entre un model productiu, que s'havia construït sobre la base de salaris insuficients, i l'explotació de la mà d'obra més vulnerable; i les primeres temptatives de l'Estat de posar-hi límits.

La reacció de les famílies obreres, en canvi, no es pot entendre al marge de la seva situació econòmica. Com recull Borràs Llop (1995), les sèries de salaris reals i pressupostos familiars de la segona meitat del segle XIX evidencien que el salari del cap de família era, en la majoria de casos, insuficient per atendre les necessitats domèstiques. En aquest context, el salari dels fills no era percebut com una forma d'explotació, sinó com una contribució imprescindible per la supervivència del grup familiar.

La Comissió de Reformes Socials ja recollia en la seva enquesta de 1884-85 nombroses queixes obreres sobre aquesta insuficiència salarial, i els inspectors de treball constataren invariablement que el treball infantil continuava sent considerat una necessitat real en moltes llars²⁸.

Així doncs, la comissió resumia dites queixes en frases tals com: “(...) *la cuestión social es una cuestión económica, “la cuestión de poder comer”. Porque el hambre y las necesidades crecen de día en día. La situación en que se halla la clase obrera es “desdichada”.*”²⁹

Davant aquesta situació, era evident que les famílies no podien oposar-se a què els seus fills treballassin, existia una relació de dependència cap als ingressos complementaris per poder subsistir. Això convertia la seva posició davant la regulació en una resposta pragmàtica a unes condicions de vida que el salari de l'adult, per si sol, no arribava a cobrir.

²⁸ Borràs Llop, J. M. (1995) *Actitudes patronales ante la regulación del trabajo infantil en el transito del siglo XIX al XX. Salarios de subsistencia y economías domésticas*. Hispania. Revista española de historia, núm. 190.

²⁹ Robles Muñoz, C. (1984). *La condición moral de los obreros en los informes de la Comisión de Reformas Sociales, 1884-1886*. Revista de Política Social núm. 142.
<https://www.cepc.gob.es/sites/default/files/2021-12/31280rps142079.pdf>

4. LA LLEI DE 26 DE JULIOL DE 1878 SOBRE TREBALLS PERILLOSOS DELS NENS ³⁰

4.1. Estructura i contingut principal de la norma

La Llei de 26 de juliol de 1878 és una norma que té com a objectiu principal protegir els menors de participar en activitats que poden ser perjudicials o perilloses per ells, principalment en espectacles públics. Aquesta llei està estructurada de manera clara, i es divideix en diferents articles que estableixen disposicions penals, mesures de control administratiu i obligacions per les autoritats.

En primer lloc, la llei defineix les conductes que es consideren sancionables. Per exemple, es prohibeix l'ús de menors d'edat en espectacles públics o activitats de risc, així com els exercicis acrobàtics o els treballs de circ. La llei també distingeix entre diferents tipus de responsables, com aquells que utilitzen directament els menors, siguin pares o tutors, que permeten o promouen la seva participació, i les persones que els indueixen a abandonar el seu entorn familiar per unir-se a aquestes activitats. A més, la llei estableix agreujants si hi ha una compensació econòmica involucrada, així com conseqüències addicionals com la pèrdua de la pàtria potestat o la tutela.

A continuació, la llei incorpora disposicions de caràcter preventiu i de control. Per exemple, les persones que organitzen aquestes activitats han de demostrar documentalment l'edat i la identitat dels menors que hi participen. Les autoritats locals seran les que hauran de verificar aquesta documentació abans d'autoritzar els espectacles. Si no es compleix aquest requisit, es considera que s'està cometent una infracció sancionable.

Un altre bloc important de la llei són les responsabilitats que s'imposen a les autoritats públiques. La llei imposa una responsabilitat als governadors i alcaldes que tolerin les infraccions de la mateixa norma o no les comuniquin a l'autoritat judicial, que podran arribar a ser sancionats. A més, estableix que els agents consulars a l'estranger han de denunciar les infraccions i facilitar el retorn dels menors afectats a Espanya, garantint la seva reintegració a l'entorn familiar o institucional.

Finalment, la llei estableix que les sancions previstes són compatibles amb altres responsabilitats penals ja contemplades en l'ordenament jurídic. Això significa que les persones que cometin infraccions contra la llei poden ser sancionades de manera addicional, a més de les conseqüències penals que ja estaven establertes.

³⁰ Gaceta de Madrid, núm. 209, Publicado el 28 de julio de 1878, pág. 250. *Ley de Protección a los Niños*. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1878-5205>

4.2. Innovacions jurídiques

Tot i ser una norma molt breu, la llei sobre treballs perillosos de 1878 és un avenç molt important en la intervenció de l'Estat en temes que fins llavors no havien estat regulats.

La llei configura una protecció específica pels menors basada en l'edat. S'estableixen límits clars, com dotze anys per als fills dels empresaris i setze per als que no siguin familiars, per determinar si és acceptable que un menor participi en certes activitats, cosa que suposa una de les primeres concrecions legals del concepte de “minoria d'edat” en el món del treball i dels espectacles.

La norma també defineix quines conductes relacionades amb l'explotació infantil són considerades intolerables. No només castiga als ocupadors, com ja s'ha mencionat, sinó que també fa responsables els pares o tercers que permetin, fomentin o facilitin aquestes pràctiques. Aquesta extensió de responsabilitat és una innovació en tota regla, ja que es reconeix que protegir els menors implica tots els agents que participin en la seva explotació.

La novetat més rellevant, a criteri subjectiu, és la introducció de mesures accessòries de caràcter civil, com la possible privació de la pàtria potestat o la destitució de la tutela, fet que no s'havia vist mai i que, com s'estudiarà en el present treball, tampoc s'havia implementat a la resta de països europeus.

Finalment, cal destacar la dimensió internacional de la norma, ja que dona als agents consulars la tasca de protegir els menors espanyols a l'estranger. Això és molt avançat per a la seva època, pel fet que preveu formes de cooperació i protecció que van més enllà de les fronteres nacionals.

4.3. El sistema sancionador

El règim sancionador es configura com un element essencial per garantir la protecció que es busca amb la llei de 26 de juliol de 1878, independentment de l'eficàcia real que després aquesta pogués tenir. La norma estableix un sistema de sancions principalment de caràcter penal, complementat amb conseqüències civils i administratives.

En primer lloc, es preveuen penes de presó en grau mínim i mitjà i multes econòmiques per a les persones que incorren en les conductes prohibides descrites anteriorment, relatives a l'explotació de menors en activitats perilloses. Aquestes sancions s'apliquen tant als qui utilitzen directament els menors com als qui faciliten o promouen la seva participació. A més, com s'ha mencionat, la llei introdueix un agreujament de la pena en els casos en què existeixi una contraprestació econòmica, entenent que aquesta circumstància incrementa la gravetat del fet.

D'altra banda, introdueix sancions accessòries de caràcter civil, la més important basada en la possibilitat de privar els progenitors de la pàtria potestat, sigui de manera temporal o definitiva, així com la destitució dels tutors o curadors que incompleixin les seves obligacions de protecció.

Pel que fa a les mesures de caràcter administratiu, la llei sanciona la manca de documentació acreditativa de l'edat i identitat dels menors amb penes lleus als ocupadors d'aquests.

Finalment, estableix una clàusula de compatibilitat segons la qual les sancions previstes s'imposen sense perjudici d'altres responsabilitats penals que puguin derivar-se dels mateixos fets conforme al Codi Penal.

5. L'ELEMENT DISRUPTIU: LA INTERVENCIÓ EN LA PÀTRIA POTESTAT

5.1. El concepte de pàtria potestat al segle XIX

Segons la Real Academia Española, la “patria potestad” és el “*conjunto de deberes y derechos que conforme a la ley tienen los padres sobre sus hijos menores no emancipados*”³¹. En l'ordenament jurídic liberal d'Espanya, al segle XIX, la pàtria potestat constituïa el mecanisme ordinari de protecció dels menors. Era, en principi, la primera salvaguarda de la infància. La idea era que correspongués als pares vetllar per la criança, l'educació i el benestar dels fills, de manera que l'Estat només intervingués quan aquest mecanisme fallava. Aquesta lògica subsidiària presidia tota la construcció del dret liberal en matèria d'infància: tal com recull l'anàlisi de la beneficència liberal espanyola, la pàtria potestat i la tutela com a mecanismes de protecció ordinaris “*no se producen en situaciones de abandono o desamparo*”, moment en el qual corresponia a les institucions públiques intervenir³².

Ara bé, la realitat del segle XIX posava de manifest que el perill per al menor no provenia únicament de l'orfanat, sinó que l'origen podia trobar-se precisament en l'exercici de la pàtria potestat. Els progenitors, lluny de protegir els seus fills, podien ser els qui els exposaven a situacions de risc greu: el treball en activitats perilloses, la cessió de fills a empresaris d'espectacles o a patrons de fàbriques, o simplement la incapacitat material de garantir-los una criança digna. En un context de misèria, la pàtria potestat es convertia sovint en una cobertura legal que legitimava l'explotació de la mà d'obra infantil. Les famílies obreres, pressionades per la necessitat, cedien voluntàriament els seus fills a tercers que els empraven en tasques que comprometien seriosament la seva integritat física³³.

Davant aquesta realitat, la llei sobre treballs perillosos dels menors de 1878 va representar el primer reconeixement explícit que l'exercici de la pàtria potestat podia entrar en col·lisió amb l'interès del menor. La norma no només regulava les condicions de treball dels infants, sinó que preveia sancions per a aquells pares o tutors que es posessin al servei d'activitats qualificades de perilloses. S'obria així, per primera vegada en la legislació espanyola, la possibilitat que l'incompliment de deures parentals tingués conseqüències sobre la titularitat o l'exercici de la pàtria potestat d'aquests. La qüestió que es planteja és, doncs, fins a quin punt aquest mecanisme sancionador va poder operar en la pràctica en absència d'una inspecció de treball efectiva.

³¹ Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española*, 23^a ed. <https://dle.rae.es> (26 d'abril 2026)

³² Sáenz de Santa María Gomez Mampaso, B. (2015). *La Protección del menor desamparado en la España Decimonónica*. Aranzadi-Thomson Reuters.

³³ Rodríguez Sánchez, A. (1991). *El poder familiar: La patria potestad en el Antiguo Régimen*. *Chronica Nova*, 18: 365-380. <http://hdl.handle.net/10481/58785>

5.2. L'article 1.4. de la Llei de 1878: La suspensió de la potestat com a mesura de protecció

El primer article de la llei de 26 de juliol de 1878 sobre treballs perillosos dels menors estableix, en el seu quart apartat, una previsió d'especial transcendència jurídica: la possibilitat que la condemna penal dels ascendents, tutors, mestres o captaires comporti, de manera immediata, conseqüències sobre el règim de guarda i potestat del menor. Concretament, la norma disposa que *“la condena llevará consigo para los tutores o curadores la destitución de la tutela o curaduría, pudiendo ser los padres privados, temporal o perpetuamente, a juicio del tribunal sentenciador, de los derechos de patria potestad”*³⁴.

Aquesta previsió introdueix, per primera vegada en la legislació espanyola, un mecanisme explícit de suspensió o privació de la pàtria potestat com a conseqüència jurídica derivada de la conducta il·lícita dels progenitors. Cal subratllar la distinció que l'article estableix entre la situació dels tutors i curadors— als quals la destitució s'imposa de manera automàtica i preceptiva— i la dels pares— respecte dels quals el tribunal conserva un marge de discrecionalitat, tant pel que fa a la decisió d'imposar la privació com la seva extensió temporal. La fórmula *“a juicio del tribunal”* atorgava als jutges una potestat valorativa que, en absència de criteris legals precisos i d'un organisme d'inspecció de treball, els obligava a ponderar les circumstàncies concretes de cada cas.

Des d'un punt de vista dogmàtic, la disposició representa una ruptura significativa amb la concepció tradicional de la pàtria potestat com a dret subjectiu intangible dels progenitors. En el marc del dret civil, la pàtria potestat s'havia configurat com un poder patern de caràcter quasi absolut. La llei de 1878 suposa, en canvi, entendre la lògica de la pàtria potestat com una funció: un conjunt de drets reconeguts als pares per la protecció dels fills i que, per tant, poden ser restringits o extingits quan s'exerceixen en sentit contrari a aquesta finalitat tutelar.

Tanmateix, en la pràctica, aquest mecanisme sancionador estava limitat per les condicions estructurals del sistema de justícia i d'inspecció de l'època. La privació de la pàtria potestat pressuposava, en primer lloc, que els fets fossin detectats i denunciats, fet que ja era difícil que es donés i, en segon lloc, que s'iniciés i culminés un procés penal amb condemna, que sovint es començava, però acabava sense sanció; i que el tribunal exercís la facultat discrecional que la llei li atorgava. En un context en el qual no existia la inspecció de treball, en el qual les rutes de l'espectacle ambulant eren de difícil control i en el qual les famílies obreres i els empresaris d'espectacles operaven sovint al marge de qualsevol supervisió buscant el seu propi benefici, cadascun d'aquests escenaris constituïa un obstacle al compliment de la llei. La norma configurava un instrument de protecció formalment avançat i innovador, però pràcticament inoperant sense l'estructura institucional

³⁴ Gaceta de Madrid, núm. 209, Publicado el 28 de julio de 1878, páginas 250 a 250. *Ley de Protección a los Niños*. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1878-5205>

que n'havia de garantir l'aplicació efectiva. Es trobava, doncs, davant un intervencionisme legislatiu que no anava acompanyat d'un intervencionisme institucional.

6. DRET COMPARAT: ESPANYA DAVANT L'EUROPA INDUSTRIALITZADA

6.1. Gran Bretanya

La Revolució Industrial Britànica va ser l'escenari on van néixer les primeres respostes legislatives al treball infantil. A partir de la dècada de 1820, el Parlament va començar a aprovar una sèrie de lleis progressives conegudes com a *Factory Acts*³⁵. La primera d'elles, l'any 1819, va prohibir el treball dels menors de nou anys en la indústria tèxtil, encara que la seva aplicació va ser molt limitada per l'absència de mecanismes de control efectiu. L'any 1822, una nova llei de fàbriques limitava els horaris laborals per trams d'edat: els nens de 9 a 13 anys podien treballar un màxim de 8 hores diàries, mentre que els de 13 a 18 anys no podien superar les 12 hores, en un context en el qual el més habitual eren les 66 hores setmanals repartides en sis dies³⁶.

El més significatiu del cas anglès és que aquest procés legislatiu va ser gradual però constant, impulsat per una opinió pública cada vegada més sensibilitzada gràcies a filàntrops, organitzacions benèfiques i escriptors com Charles Dickens³⁷. La reforma va estar acompanyada, amb el temps, d'un cos d'inspectors encarregats de vetllar pel seu compliment, encara que els abusos van tardar dècades a desaparèixer.

Així doncs, mentre Espanya intentava articular les seves primeres lleis, Gran Bretanya ja havia convertit el treball infantil en una qüestió d'estat. La regulació britànica es fonamentava en una premissa clara: la submissió del treball a l'educació obligatòria. Amb la Llei de Fàbriques de 1833, es va prohibir definitivament l'ocupació de menors de 9 anys, i es va limitar la jornada dels nens d'entre 9 i 13 anys a 48 hores setmanals, exigint, per primer cop, dues hores diàries d'escolarització³⁸.

Aquest model es va perfeccionar amb la Llei de 1844, que va instaurar el sistema de *half-time*. Aquest sistema permetia el treball des dels 8 anys, però obligava a alternar els torns de matí i tarda entre la fàbrica i l'escola. Tanmateix, aquesta protecció tenia un transfons molt humà; d'una banda, es volia protegir el menor de l'esgotament físic, i de l'altra, les autoritats ja veien l'escola com un mecanisme de control social, ja que aquesta servia per educar a la infància i així s'evitava l'amenaça a l'ordre públic que suposava la presència dels menors al carrer.

³⁵ De Graffenried, C. (1890). *Child-Labor*. Publications of the American Economic Association. Vol. 5, No. 2. Pp. 71-149. <https://www.jstor.org/stable/2485612>

³⁶ Montagut, E. (2023). *La legislación sobre el trabajo infantil entre el siglo XIX y el XX*. Nueva Tribuna. Historia del trabajo. <https://www.nuevatribuna.es/articulo/sociedad/historia-trabajo-legislacion-trabajo-infantil-xix-xx-esclavitud/20230807173512215334.htm>

³⁷ Ahmed Hassan, R. (2024). *Child Labor in English Literature*. AWEJ for Translation & Literary Studies, Vol. 8, No. 2. https://osf.io/preprints/socarxiv/93pyu_v1

³⁸ *The 1833 Factory Act*. UK Parliament. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/overview/factoryact/>

Tot i això, la realitat britànica també es va veure sotmesa a resistències molt similars a les que es va enfrontar Espanya.

A Gran Bretanya, eren els magistrats els qui tenien la potestat d'imposar multes als fabricants que incomplissin les regulacions de les *Factory Acts*. En els primers anys de la normativa, els magistrats solien imposar multes que eren merament simbòliques, però cap al final de la dècada de 1840 aquestes sancions econòmiques van augmentar significativament de valor. Una característica peculiar del sistema britànic era que els diners recaptats de les multes en els tribunals de magistrats es destinaven a un fons específic per ajudar a les escoles que acollien els nens treballadors.

Inspectors com Leonard Horner arribaven a distribuir fins a 300 lliures anuals procedents d'aquestes multes entre les escoles de la zona, sent les *National Schools* les principals beneficiàries.³⁹ A més, no només valia el fet que el menor assistís a una escola, ja que els inspectors podien desautoritzar els certificats d'assistència escolar dels centres que consideressin sense valor educatiu, ja fos per la incapacitat del mestre o per la falta de recursos.

6.2. Alemanya

A diferència del model britànic, on la llei se centrava en l'escolarització, en el cas alemany les motivacions reals provenien de les famílies obreres. Durant la dècada de 1860, la regulació alemanya va viure una transició crítica.⁴⁰ La pobresa n'era el fre principal; la gran majoria de les famílies necessitaven que els seus fills es dediquessin a treballar i poguessin aportar recursos econòmics a la llar, ja que sovint eren insuficients per cobrir les necessitats bàsiques del nucli familiar.

Un motiu secundari era la necessitat de tenir els fills sota control. Molts pares preferien que els menors estiguessin treballant a la fàbrica, on sovint ja treballava un familiar, per evitar que es quedessin sols a casa o pel carrer després de l'escola. Tot i que era poc freqüent, alguns tutors també argumentaven que el treball a la fàbrica servia per entrenar el menor a l'activitat i evitar que es tornés un delinqüent, pensament que també es tenia a Espanya. Curiosament, a diferència d'altres països, els pares no mencionaven mai l'aprenentatge d'un ofici per al creixement personal i l'adquisició de tècniques com a un motiu.

Alguns industrials com Wilhelm Hartenstein defensaven l'ús de nens d'entre 10 i 12 anys per a feines no qualificades, argumentant que prohibir-ho suposaria una pèrdua d'ingressos per a les famílies de classes més baixes. Així doncs, en aquest context alemany, tot i haver-hi veus reformistes, es pensava que el treball infantil en la classe obrera era una conseqüència natural de la seva situació,

³⁹ Cruickshank M. (2007). *Factory children and compulsory education: The short-time system in the textile areas of north-west England 1833-64*. The Vocational Aspect of Education. Routledge. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10408347308001101>

⁴⁰ Schramm, M. (s.f.). *Motives for Child Labor in the 19th Century. The example of a small Saxon town*. Technische Universität Chemnitz. Institut für Europäische Studien und Geschichtswissenschaften.

una eina que necessitaven per sobreviure i un mecanisme per mantenir als menors sota control i disciplina i en vigilància adulta.

Malgrat això, la regulació del treball infantil a Alemanya no va ser un bloc unitari, sinó que estats com Prússia i Saxònia van marcar ritmes diferents que van influir tota la confederació.

Prússia va ser la pionera a l'Europa continental amb el Reglament de 1839, una norma que buscava protegir la salut del menor i garantir que els pròxims soldats de l'exèrcit tinguessin una mínima formació i condició física. Així doncs, es va prohibir el treball en fàbriques i mines als menors de 9 anys i es va limitar la jornada als menors de 16 anys, restringint el treball a 10 hores diàries, prohibint taxativament el treball nocturn i en diumenges. A més, per poder treballar, el menor havia de certificar haver assistit almenys 3 anys a l'escola. Aquest model es va endurir cap a l'any 1853, elevant l'edat del treball als 12 anys i obligant a tres hores d'instrucció diàries.

A Saxònia la regulació va ser més gradual. Fins a la Llei de 1861 no hi havia una prohibició general, moment en què es va vetar el treball dels menors de 10 anys. Tanmateix, la Llei de 1865 va introduir un nou mecanisme: els nens d'entre 10 i 12 anys només podien treballar si l'ajuntament els concedia un permís oficial. Les sol·licituds d'aquests permisos es basaven gairebé sempre en la pobresa de les famílies, on el sou del fill era essencial per poder menjar.

Així com a la Gran Bretanya el sistema es basava en multes judicials, el sistema alemany es basava en un control administratiu previ. La sanció més efectiva era la revocació del dret a treballar. Si la policia detectava que la família no era realment pobra o que el nen no estava escolaritzat, es retirava el permís. Els empresaris, a més, estaven obligats a verificar els permisos, treballar sense ells exposava la indústria a la intervenció del Ministeri corresponent.

Aquest procés de desmercantilització de la infància va culminar amb el Codi Industrial de 1869, que prohibia el treball de menors de 12 anys a tota la Confederació d'Alemanya del Nord, consolidant la idea que l'infant pertanyia a l'escola i no al mercat.

6.3. Itàlia

La regulació del treball infantil a Itàlia durant el segle XIX es va caracteritzar per una gran dificultat legislativa. Com assenyalava el senador Monfrín (1884), Itàlia va ser un dels països europeus on es van trobar més obstacles per tirar endavant lleis protectores dels menors.

Abans de la plena unificació d'Itàlia, el Piemont i la Llombardia ja disposaven d'una llei, la de 1859, que prohibia el treball infantil a les mines abans dels 10 anys.⁴¹ Aquesta prohibició es va fer extensiva a la resta del territori italià mitjançant un decret el desembre de 1865.

⁴¹ Montagut, E. (2020) *El problema legal sobre el trabajo infantil en la Italia del siglo XIX*. Blog d'Eduardo Montagut.

Durant la dècada dels anys 70, es van produir diversos intents parlamentaris que no van prosperar. En primer lloc, es va fer un projecte de llei l'any 1875 que pretenia fixar l'edat d'admissió i la durada de la jornada, però va quedar en un simple intent legislatiu. En segon lloc, el 1879 es va dur a terme el "Projecte Cairoli", en el qual el mateix ministre Benedetto Cairoli va presentar una proposta que va retirar ràpidament per sotmetre-la a consultes administratives, sense que arribés a culminar en una vertadera reforma administrativa.

Així doncs, la normativa principal que regia a finals del segle XIX va ser la Llei de 1886. Tot i ser un avenç teòric, la seva aplicació pràctica va ser bastant deficient. Malgrat això, sobre el paper, existia una prohibició de treball als menors de 9 anys a la indústria i de 10 anys a les mines i, per primera vegada, s'exigia un examen mèdic per acreditar que el menor estava en bones condicions físiques per la feina. A més, la llei establia per primera vegada la jornada màxima de 8 hores de treball diàries.

Tal com fa Juan Almela (1903), realitzant una anàlisi de l'època es pot ressaltar l'abisme entre la lletra de la llei i la realitat a les fàbriques i mines. Tot i que l'any 1887 s'aprovava un reglament per treballs perillosos i insalubres per primera vegada, les garanties es complien poc. Tot i el límit legal de 8 hores, els nens patien jornades reals d'entre 10 i 12 hores diàries. Publicacions com el *Giornale de la Società Italiana d'Igiene* van ser extremadament crítiques amb la insuficiència i ineficàcia d'aquesta llei de 1886 ⁴².

6.4. Estudi comparatiu de les sancions

Així doncs, com s'ha analitzat, la Llei de 1878 de treballs perillosos dels nens a Espanya era l'única que preveia la privació de la pàtria potestat com a mesura accessòria. Això representava un avenç conceptual important, reconeixent que els mateixos progenitors podien ser la font del perill.

Tot i aquesta diferència fonamental, Espanya i Itàlia coincidien en una mancança de molt pes: l'absència d'un cos d'inspecció efectiu. La Gran Bretanya i Alemanya, en canvi, havien desenvolupat mecanismes de control, ja fossin inspectors com en el cas anglès, o policies i ajuntaments en el cas alemany, que permetien aplicar les normes i assegurar la seva efectivitat.

Alemanya optava per un model de control previ basat en la sol·licitud de permisos, mentre que Espanya i Gran Bretanya apostaven per una sanció posterior. El model alemany, això no obstant, evitava que es produís la infracció; el britànic i l'espanyol es limitaven a castigar-la, en tot cas, un cop ja detectada.

⁴² Montagut, E. (2020). *El problema legal sobre el trabajo infantil en la Italia del siglo XIX*. Blog d'Eduardo Montagut.

La llei espanyola configurava un instrument formalment avançat, però, en absència d'inspecció de treball, pràcticament inoperant. Era, com es mencionava anteriorment, un intervencionisme legislatiu que no s'acompanyava d'un intervencionisme institucional.

7. REGULACIÓ ACTUAL A ESPANYA

7.1. Evolució cap a la Llei Dato de 1900: Unificació de la protecció de dones i nens

Tot i que, com ja s'ha estudiat en aquest treball, la Llei Benot de 1873 va ser la primera norma important de la legislació laboral a Espanya, González i Divassón sosté que no es pot considerar estrictament una “lleï social”, ja que la seva naturalesa era fonamentalment policial i tutelar. La llei no buscava intervenir en les normes del mercat capitalista, sinó vigilar que els pares, mares i tutors complissin amb la seva obligació cap al menor. L'objectiu d'Eduardo Benot era retirar obstacles com l'analfabetisme, per assegurar que el nen es convertís en un adult productiu i la nena en una “*mare educada*”⁴³.

A mesura que avançava el segle XIX, el debat es va desplaçar cap a la necessitat de protegir també la dona adulta, el que va generar un conflicte ideològic sobre els límits de la llibertat de contractació. Durant moltes dècades, existia una indeterminació sobre si les lleis s'havien d'aplicar només a dones menors o a totes les dones. Inicialment, la protecció de la dona es justificava per motius higienistes, argumentant que el treball industrial no havia de prevaldre per sobre de la seva constitució natural i la seva missió familiar.

L'arribada de la Llei del 13 de març de 1900, impulsada per Eduardo Dato, va marcar, doncs, un punt d'inflexió on l'Estat va passar de ser un simple observador a un regulador intervencionista real. La llei unificava la protecció dels nens i dones de totes les edats, limitant, per exemple, la jornada laboral a 11 hores diàries.

A diferència de Benot, els intervencionistes de 1900 sostenien que l'Estat havia de protegir fins i tot els majors d'edat. Ja s'havia acceptat, per aquella dècada, que el sistema econòmic tal com estava plantejat generava subjectes dèbils i desigualtats socials que no tenien origen en la naturalesa de la societat pròpiament, sinó en els excessos de l'industrialisme.

D'aquesta manera, la Llei Dato va assumir el pes d'intervenir activament per garantir condicions de vida dignes pels sectors més vulnerables de la classe obrera.

⁴³ González Rodríguez, J. J. i Divassón Mendivil, B. (2012). *En torno a la cuestión social y la responsabilidad del Estado: Los orígenes del intervencionismo en España (1870-1900)*. No es País para Jóvenes. Actas del III Encuentro de Jóvenes Investigadores de la AHC, Victoria-Gasteiz, Universidad del País Vasco-Instituto de Historia Social Valentín de Foronda. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4721442.pdf>

7.2. L'autorització excepcional de l'Estatut dels Treballadors (art. 6.4.)

Tot i la prohibició general d'admetre menors de setze anys en llocs de treball, vinculada estretament amb l'escolarització obligatòria, l'Estatut dels Treballadors vigent a Espanya actualment contempla un règim d'excepcionalitat orientat exclusivament al sector dels espectacles públics. No obstant això, aquesta excepció no és de lliure aplicació, sinó que està subjecta a un rigurós control administratiu.

L'excepció, tal com estableix el mateix article: *“La intervención de los menores de dieciséis años en espectáculos públicos solo se autorizará en casos excepcionales por la autoridad laboral, siempre que no suponga peligro para su salud ni para su formación profesional y humana. El permiso deberá constar por escrito y para actos determinados⁴⁴”*; es limita estrictament a la intervenció en espectacles públics, i només es concedirà autorització sempre que no suposi un perill per la salut del menor. El treball, a més, no ha d'interferir ni perjudicar la formació professional i humana del nen o nena.

7.3. Protecció integral del segle XXI: Breu menció a la Llei Orgànica 8/2021, de 4 de juny, de protecció integral a la infància i l'adolescència davant la violència⁴⁵

El model de protecció integral del segle XXI es consolida a través de la Llei Orgànica 8/2021, i representa el final d'un procés històric que ha transformat al menor, passant de ser simplement mà d'obra, a ser un subjecte amb drets fonamentals. A diferència dels enfocaments centrats en la vigilància vistos fins ara, aquesta llei en l'article 1 estableix un objectiu, el de garantir la integritat física, psíquica i moral dels menors davant qualsevol forma de violència, integrant la sensibilització, la prevenció i la reparació del dany. Aquesta visió es manifesta en l'obligació dels poders públics de crear entorns segurs (article 3. m)), com aquells que respecten els drets a la infància i promouen un ambient protector.

La llei aprofundeix en l'especialització professional com una eina preventiva, exigint, en l'article 5, una formació inicial i contínua per qualsevol activitat professional que mantingui contacte habitual amb menors, assegurant que sàpiguen valdre's per si mateixos i actuïn sense generar cap classe de victimització secundària, entesa com el dany emocional que pateix una víctima en haver d'interactuar amb el sistema judicial o institucional⁴⁶.

En l'àmbit educatiu, aquest enfocament es materialitza amb la creació de la figura del Coordinador de Benestar i Protecció regulat en l'article 35, que actua com el referent principal per

⁴⁴ Real Decreto Legislativo 2/2015, de 23 de octubre, por el que se aprueba el Texto Refundido de la Ley del Estatuto de los trabajadores (TRLET). Article 6. Boletín Oficial del Estado núm. 255 de 24 de octubre de 2015.

⁴⁵ Ley Orgánica 8/2021, de 4 de junio, de protección integral a la infancia y la adolescencia frente a la violencia. Boletín Oficial del Estado núm. 134 de 5 de junio de 2021.

⁴⁶ Google (2026). Gemini (Versió 3.1. Pro). Generative AI chat. <https://gemini.google.com/app?hl=es-ES>

detectar i canalitzar casos de violència en l'entorn escolar. De la mateixa manera s'estén la protecció a altres possibles sectors font de violència, com l'esport i l'oci.

Finalment, la protecció de la llei orgànica es caracteritza per la seva capacitat d'adaptació a les noves amenaces de la situació, com la violència digital i el ciberabús (article 1.2). Per enfortir aquest marc de seguretat, l'article 57 estableix el requisit obligatori de presentar una certificació negativa del Registre Central de Delinqüents Sexuals i de Tractament d'Éssers Humans per l'accés a qualsevol professió que impliqui tracte directe amb nens o adolescents.

8. CONCLUSIONS

El recorregut històric analitzat en aquest treball constata que el segle XIX va ser com un camp de batalla entre dues concepcions antagòniques: la del menor com un “*adult en miniatura*” vinculat a la propietat familiar, i la de l’infant com un ciutadà en formació sota la salvaguarda de l’Estat. Aquesta transició va ser fruit d’una resposta pragmàtica a la degradació física i moral de la classe obrera, especialment visible en formes d’esclavitud tolerada, com els espectacles públics i la mendicitat.

L’aspecte més disruptiu d’aquest procés va ser, sens dubte, el plantejament de la retirada de la pàtria potestat com a institució de protecció. Al segle XIX, aquesta s’entenia com un dret gairebé absolut dels progenitors, una cobertura legal que sovint legitimava l’explotació infantil sota el titular de la subsistència familiar. Tanmateix, la legislació de 1878 va introduir la idea revolucionària que la potestat no era un dret inherent, sinó una funció supeditada al benestar del menor; en el moment en què els pares convertien el seu fill en un objecte de lucre, l’Estat es veia legitimat per fracturar aquest dogma i suspendre o privar els progenitors dels seus drets. Aquesta pèrdua de l’autoritat moral del tutor davant l’abús va suposar la primera gran victòria del dret laboral i social a Espanya, situant l’interès del menor per damunt de la jerarquia familiar tradicional.

No obstant això, s’ha evidenciat que la legislació espanyola va fallar en la distància que hi va haver a l’hora de la veritat entre el que es va dir i el que es va fer. Mentre que l’intervencionisme legislatiu avançava sobre el paper, l’intervencionisme institucional era inexistent. La delegació de la vigilància a organismes voluntaristes sense capacitat executiva real va permetre que l’explotació infantil continués a l’ombra, especialment en sectors de difícil control com el circ.

Així mateix, l’evolució cap al segle XXI, culminada amb la Llei Orgànica 8/2021, demostra que el model de protecció s’ha desplaçat definitivament a un enfocament integral. El menor ja no només es protegeix dels perills de la fàbrica, sinó que se li dona veu i se li garanteix una integritat en tots els àmbits— físic, psíquic i digital.

Arribats en aquest punt, caldria validar la hipòtesi de la qual partia en aquest treball:

“La llei de 1878 va suposar el naixement de l’intervencionisme estatal a Espanya en prioritzar la protecció del menor al dret absolut de la pàtria potestat. A diferència del model industrial europeu, que se centrava en el control horari, la norma espanyola va prioritzar una funció moralitzadora sobre els espectacles públics, tot i que la seva eficàcia va quedar anul·lada per la manca d’una Inspecció de Treball”.

Des del meu punt de vista, la hipòtesi de partida pot ser demostrada parcialment. Potser la Llei de 1878 no va suposar el naixement de l'intervencionisme estatal, però sí que va trencar el dogma de la no interferència en l'esfera privada de la família, introduint la possibilitat de privar els progenitors de la pàtria potestat de manera temporal o bé perpètua. Aquesta mesura accessòria m'ha semblat clau per reconèixer que l'exercici de la pàtria potestat podia entrar en col·lisió directa amb l'interès superior del menor.

Tanmateix, penso que sí que l'Estat espanyol va prioritzar salvar l'infant de la corrupció moral del carrer davant la realitat productiva o el control horari, configurant un model d'intervenció diferent del qual s'havia establert a Europa.

Tot i el seu caràcter rupturista i innovador, la llei va quedar reduïda a una declaració d'intencions per la manca d'un cos d'inspecció professionalitzat fins a l'any 1906. La vigilància va recaure en autoritats locals i consulars que sovint toleraven les infraccions, convertint la norma en "paper mullat" davant la necessitat econòmica de les famílies i els interessos de la patronal. El gest legislatiu realment servia per calmar l'opinió pública sense suposar un canvi real en l'explotació d'aquella infància invisible.

9. BIBLIOGRAFIA

- Abeleira Colao, M. (2017). *El trabajo de menores en espectáculos públicos*. Universidad CEU San Pablo. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=184597>
- Adsuar Moreno, J. (1916). *El niño en la industria. Condiciones en que trabaja. Medidas de protección existentes en España y cuáles deberían adoptarse para que esta protección fuera más efectiva*. Madrid, Imp. El Día, p.17.
- Ahmed Hassan, R. (2024). *Child Labor in English Literature*. AWEJ for Translation & Literary Studies, Vol. 8, No. 2. https://osf.io/preprints/socarxiv/93pyu_v1
- Anderson, E. (2018). *Policy Entrepreneurs and the Origins of the Regulatory Welfare State: Child Labour Reform in Nineteenth-Century Europe*. Volume 83, Issue 1, Pages 173-211. SAGE Journals. American Sociological Review. <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0003122417753112>
- Beltrán Pomares, B. (2016). *El nacimiento de la Inspección de Trabajo en 1906: Antecedentes y evolución legislativa posterior*. Universidad Miguel Hernández. <https://dspace.umh.es/bitstream/11000/3938/1/TFG%20Beltrán%20Pomares%20Belén.pdf>
- Borràs Llop, J. M. (1995) *Actitudes patronales ante la regulación del trabajo infantil en el transito del siglo XIX al XX. Salarios de subsistencia y economías domésticas*. Hispania. Revista española de historia, núm. 190. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9506>
- Borràs Lop, J. M. (2011). *El trabajo infantil en España (1700-1950)*. Icaria Editorial. Universitat de Barcelona.
- Cándido Ruiz, R. (2013). *La fábrica o la Escuela. Trabajo infantil y educación protectora en la España de los siglos XIX y XX*. Madrid, Dykinson.
- Cortazzo, I. (1998). *¿Qué es esto de la cuestión social y de la exclusión social? Última década*, (9), 4. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2256340.pdf>

Congrés dels Diputats. (s.f.). *Diari de Sessions de les Corts - Estructura de l'Arxiu*. Recuperat el 20 de gener de 2026 de https://app.congreso.es/est_sesiones/

Cowen, M. P. (2005). *Infancias porteñas. De la capital virreinal a la capital federal*. Tesis doctoral. Universidad Nacional de la Plata. https://sedici.unlp.edu.ar/bitstream/handle/10915/3054/Tomo_I.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Cruikshank M. (2007). *Factory children and compulsory education: The short-time system in the textile areas of north-west England 1833-64*. The Vocational Aspect of Education. Routledge. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10408347308001101>

De Graffenried, C. (1890). *Child-Labor*. Publications of the American Economic Association. Vol. 5, No. 2. Pp. 71-149. <https://www.jstor.org/stable/2485612>

Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes (Sesión del 25 de junio de 1878), nº 94 https://app.congreso.es/est_sesiones/

Díez Revilla, D. M. (2009). *La mendicidad infantil*. En la calle. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2860452.pdf>

Facciuto A. B., González S. J. (2006). *La problemática del trabajo infantil*. Buenos Aires: Espacio Editorial.

Gaceta de Madrid, núm. 209, Publicado el 28 de julio de 1878, pág. 250. *Ley de Protección a los Niños*. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1878-5205>

Gaceta de Madrid, núm. 120, Gobernación, de 1 de Marzo de 1912, publicado el 4, rectificado el 9. *Real decreto aprobando el reglamento para el servicio de inspección del trabajo*. <https://www.boe.es/gazeta/dias/1912/04/29/pdfs/GMD-1912-120.pdf>

García Machín, E.; Granda, A. (2012). *La inspección de la seguridad y salud en el trabajo en el nuevo contexto de las relaciones de trabajo*. Salud Trab. Nota Científica. Maracay, Jul.-Dic., 20(2), 205-213 <https://ve.scielo.org/pdf/st/v20n2/art08.pdf>

Google (2026). *Gemini* (Versió 3.1. Pro). Generative AI chat.
<https://gemini.google.com/app?hl=es-ES>

González Rodríguez, J. J. i Divassón Mendívil, B. (2012). *En torno a la cuestión social y la responsabilidad del Estado: Los orígenes del intervencionismo en España (1870-1900)*. No es País para Jóvenes. Actas del III Encuentro de Jóvenes Investigadores de la AHC, Victoria-Gasteiz, Universidad del País Vasco-Instituto de Historia Social Valentín de Foronda.
<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4721442.pdf>

Investigaciones Históricas. Época moderna y contemporánea. (2014). Universidad de Valladolid.
<https://revistas.uva.es/index.php/invehisto/es/issue/view/444>

Iturralde Valls, M. (2014). *El trabajo infantil en la ciudad de Barcelona (1768-1856). Entre el Antiguo Régimen y la nueva sociedad industrial*. Universidad de Barcelona.
https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/284223/MIV_TESIS.pdf?sequence=1

Kroflin, L.; Debouny, E.; Hamre, I & Majaron, E. (2002). *El títere - ¡qué milagro!* UNIMA. Comisión de Títeres en la Educación.
<https://www.unima.org/wp-content/uploads/2016/10/El-titere-que-milagro.pdf>

Lanceta Martínez, I. (2025). *La Ley Benot de 1873. Origen del derecho laboral en España*. (Treball de Fi de Grau, Universitat Autònoma de Barcelona). Dipòsit digital de documents de la UAB.
https://ddd.uab.cat/pub/tfg/2024/319335/TFG_ylancetamartinez.pdf

Ley Orgánica 8/2021, de 4 de junio, de protección integral a la infancia y la adolescencia frente a la violencia. Boletín Oficial del Estado núm. 134 de 5 de junio de 2021.

Llopis Bueno, M. J, (2013). Ressenya de *La fábrica o la escuela. Trabajo infantil y educación protectora en la España de los siglos XIX y XX*, por Cándido Ruiz, R. Edetania 44. ISSN: 0214-8560. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/7444198.pdf>

- López Núñez, A. (1992) *Los inicios de la protección social a la infancia en España*. CEPE Ciencias de la Educación Preescolar y Especial.
- Marín Arce, J.M. (1993). *El Partido Liberal en la crisis de la Restauración*. Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea..
<https://revistas.uned.es/index.php/ETFV/article/view/2869/2729>
- Martínez Álvarez, O. (2012). *Justicia y protección de menores en la España del siglo XIX. La cárcel de jóvenes de Madrid y la casa de corrección de Barcelona*. Universitat de Barcelona.
https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/109211/02.OMA_2de7.pdf?sequence=2
- Martínez Peñas, L. (2011). *Los inicios de la legislación laboral española: La Ley Benot*. Universidad Rey Juan Carlos. Revista Aequitas: Estudios sobre historia, derecho e instituciones, (1), 25-70.
<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3819442.pdf>
- Montagut, E. (1 de setembre de 2020) El problema legal sobre el trabajo infantil en la Italia del siglo XIX. *Blog d'Eduardo Montagut*.
<https://www.eduardomontagut.es/mis-articulos/historia/item/1382-el-problema-legal-sobre-el-trabajo-infantil-en-la-italia-del-siglo-xix.html>
- Montagut, E. (8 d'agost de 2023). La legislación sobre el trabajo infantil entre el siglo XIX y el XX. *Nueva Tribuna. Historia del trabajo*.
<https://www.nuevatribuna.es/articulo/sociedad/historia-trabajo-legislacion-trabajo-infantil-xix-xx-esclavitud/20230807173512215334.html>
- Montagut, E. (29 de juny de 2025). El trabajo infantil en la Alemania unificada. *Periodismo Alternativo*. <https://nuevarevolucion.es/el-trabajo-infantil-en-la-alemania-unificada/>
- Nielfa Cristóbal, G. (2003). *Trabajo, legislación y género en la España contemporánea: los orígenes de la legislación laboral*. Universidad complutense.
https://media.timtul.com/media/web_aehe/wp-content/uploads/2001_10_nielfa.pdf

Organització Internacional del Treball (s.f.) *¿Qué es el trabajo infantil?*

<https://www.ilo.org/es/temas-y-sectores/trabajo-infantil>

Real Academia Española. *Eduardo Benot*. <https://www.rae.es/academico/eduardo-benot>

Real Academia Española (24 d'abril de 2026). *Diccionario de la lengua española*, 23ª ed.

<https://dle.rae.es>

Real Decreto Legislativo 2/2015, de 23 de octubre, por el que se aprueba el Texto Refundido de la Ley del Estatuto de los trabajadores (TRLET). Article 6. Boletín Oficial del Estado núm. 255 de 24 de octubre de 2015.

Robles Muñoz, C. (1984). *La condición moral de los obreros en los informes de la Comisión de Reformas Sociales, 1884-1886*. Revista de Política Social núm. 142.

<https://www.cepc.gob.es/sites/default/files/2021-12/31280rps142079.pdf>

Rodríguez Sánchez, A. (1991). *El poder familiar: La patria potestad en el Antiguo Régimen*. *Chronica Nova*, 18: 365-380. <http://hdl.handle.net/10481/58785>

Ruiz Rodrigo, C. (2009). *Trabajo infantil y educación. Algunas claves historiográficas y documentales*. Universidad de Valencia. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2964189.pdf>

Ruiz Rodrigo, C. (2013). *La fábrica o la escuela. Trabajo infantil y educación protectora en la España de los siglos XIX y XX*. Dykinson. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=591982>

Rule, J. (1986) *Clase obrera e industrialización. Historia social de la revolución industrial británica, 1750-1850*. Editorial Crítica. Historia del Mundo Moderno. <https://ia903205.us.archive.org/20/items/48971263/John%20Rule.%20Clase%20obrero%20e%20industrializaci%C3%B3n.pdf>

Sáenz de Santa María Gomez Mampaso, B. (2015). *La Protección del menor desamparado en la España Decimonónica*. Aranzadi-Thomson Reuters.

Salazar, M. C. (1999). *Qué rico ser famoso, pero... y mis derechos?* Repositorio UPTC.
<https://repositorio.uptc.edu.co/bitstream/001/4501/1/3374.pdf>

Santos Sacristán, M. (2002). *Los malos tratos a la infancia: juristas reformadores y el debate sobre la patria potestad en el Código Civil español (1889-1936)*. Cuadernos de Historia Contemporánea.
 Vol. 24 209-232.
<https://revistas.ucm.es/index.php/CHCO/article/download/CHCO0202110209A/6923>

Schramm, M. (s.f.). *Motives for Child Labor in the 19th Century. The example of a small Saxon town*.
 Technische Universität Chemnitz. Institut für Europäische Studien und Geschichtswissenschaften.

Silver, H. (1977). *Popular Education and Socialization in the Nineteenth Century. Chapter: Ideology and the factory child: attitudes to half-time education*. Routledge Library Editions. History of Education.
https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781135031022_A24422103/preview-9781135031022_A24422103.pdf

UK Parliament. (s. f.). *The 1833 Factory Act*. Parliament UK.
<https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/overview/factoryact/>

